

УДК 347.624

Вікторія Кожевникова,*канд. юрид. наук, доцент кафедри галузевих правових наук
Київського університету права
Національної академії наук України*

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ЧОЛОВІКА ТА ЖІНКИ НА УКЛАДЕННЯ ШЛЮБУ БЕЗ НАМІРУ СТВОРИТИ СІМ'Ю

Стаття присвячена аналізу чинного сімейного законодавства, особливостям та специфіці обмеження права чоловіка та жінки на реєстрацію законного шлюбу без наміру створити сім'ю. Досліджуються іноземний досвід нормативно встановленої протидії укладенню фіктивного шлюбу, правові наслідки визнання такого шлюбу недійсним та підстави притягнення до відповідальності.

Ключові слова: сім'я, чоловік та жінка, фіктивний шлюб, обмеження права, зловживання правом, намір, недійсний шлюб, заборона, санкції, наслідки, відповідальність, сімейний стан, подружні відносини, права та обов'язки.

Постановка проблеми. Одним із найбільш неоднозначних обмежень прав подружжя є обмеження права на укладення фіктивного шлюбу, без наміру створення сім'ї. Заборонити укласти такий шлюб практично вкрай важко, оскільки це зазвичай прикривається правом на укладення шлюбу, що є в осіб. Такий стан, на думку К. М. Глиняної, зумовлений насамперед тим, що складнощі виникають у судовому процесі доказування недійсності шлюбу у разі його фіктивності [1, с. 111].

У юридичній літературі зазначається, що фіктивний сімейний стан є результатом проти-законного прийому, який полягає у здійсненні особою наданих законом правомочностей у цілях, які не відповідають їх змісту та соціальному призначенню [2, с. 84]. Згідно з ч. 2 ст. 40 СК України шлюб є фіктивним, якщо його укладено жінкою та чоловіком або одним із них без наміру створення сім'ї та набуття прав та обов'язків подружжя.

За радянських часів укладення шлюбів без наміру створити сім'ю, тобто «про людське око», зумовлювалося різними нормативно-правовими вимогами та заборонами. Так, як зазначає З. В. Ромовська, колгоспники одержати паспорт і виїхати із села можна було в разі шлюбу з городянином; виїхати за кордон можна було лише у зв'язку зі шлюбом з іноземцем; прописатися в столиці – завдяки шлюбам з киянином. За допомогою фіктивного шлюбу вдавалося ухилитися від роботи за призначенням після закінчення навчання [3, с. 143].

За сучасних умов існування демократичної та суверенної української держави такий стан (укладення шлюбу для досягнення мети, яка за своєю природою жодним чином не стосується шлюбно-сімейних відносин) викликає подив. Проте випадки реєстрації фіктивних шлюбів і сьогодні є непоодинокими, попри чітку законодавчу заборону та обмеження права на укладення подружжям (одним із подружжя) фіктивного шлюбу.

Фіктивність шлюбу означає відсутність на момент укладення шлюбу основного наміру наречених (одного з них) – створення сім'ї. Зазвичай особи діють незаконно, маючи при цьому інші цілі, оминаючи законодавчу заборону права на укладення фіктивного шлюбу за законодавством України.

В. Л. Яроцький, висвітлюючи проблеми сімейних правовідносин, що виникають без належної правової підстави, зазначав, що фіктивність дій учасників сімейних правовідносин має наслідком фіктивність правовідносин, що виникають у результаті їх вчинення [4, с. 19], звідси фіктивність подружніх правовідносин є, як правило, результатом спільної домовленості чоловіка та жінки.

І. В. Жилінкова підкреслювала, що інколи особа може намагатися формально отримати деякі елементи правового статусу подружжя – право на пільги, право на одержання пенсії, допомоги, інших платежів, право виїзду за кордон як члена сім'ї певної особи тощо. При цьому вона не має наміру створити сім'ю та підтримувати подружні стосунки. За таких обставин інтереси другої – добросовісної сторони – можуть бути серйозно порушені [5, с. 130].

Та, незважаючи на це, за сумлінною стороною подружжя зберігаються всі особисті не-майнові та майнові права, які впливають зі шлюбу. Правові норми ст. 46 СК України встановлюють, що якщо особа не знала та не могла знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, вона має право: на поділ майна, набутого у шлюб, як спільної сумісної власності подружжя; на проживання у житловому приміщенні, в яке вона поселилась у зв'язку з недійсним шлюбом; на аліменти; на прізвище, яке вона вибрала під час реєстрації шлюбу.

Однак сімейне законодавство (ст. 45 СК України) обмежує суб'єктів сімейних відносин (чоловіка та жінку) у праві на визнання шлюбу дійсним у разі, якщо обое з подружжя в момент юридичного укладення неправозгідного шлюбу

не мали наміру створити сім'ю та виконувати інші взаємні права та обов'язки, притаманні сім'ї.

Широкого розголосу в засобах масової інформації та науковій літературі набуло рішення суду про визнання шлюбу недійсним через фіктивність наміру одного з подружжя на його укладення. Так, А. С. та М. С. працювали лікарями обласної клінічної лікарні. На лікуванні у ній перебував П., самотній удівець, інвалід війни, з онкологічним захворюванням четвертого ступеня, який проживав у приватизованій квартирі у престижному районі міста. Подружжя, оскільки у них діти були вже повнолітні, негайно подали до органу РАЦСу заяву про розірвання шлюбу, і через місяць у лікарні було зареєстровано шлюб між М. С. та П. Після цього його було виписано з лікарні додому. М. С. доглядала П., який через три дні помер. Після розголосу пресою цієї події прокурором було пред'явлено позов про визнання шлюбу недійсним через його фіктивність. Суд задовольнив позов [3, с. 144], мотивуючи своє рішення тим, що до розлучення А. С. та М. С. мали належні подружні стосунки (проживали однією сім'єю, вели спільне господарство, виконували інші, подібні за змістом права та обов'язки подружжя. Очевидним виявився той юридичний факт, що раніше, до моменту стаціонарного лікування в клінічній лікарні, М. С. та П. не були знайомі одне з одним. Зазначені фактичні обставини справи дали законні та обґрунтовані підстави вважати, що М. С. на момент посвідчення шлюбу мала нечесний (оманливий) намір – спадкування нерухомого майна після смерті чоловіка. Додатково позивач ставив під сумнів питання дєздатності особи померлого на момент реєстрації шлюбу: чи здатний був П. розуміти юридичне значення своїх дій. Отже, наведені вище підстави, свідчать про законне обмеження права на укладення шлюбу подружжям.

Саме по собі укладення шлюбу з метою покращити свій майновий, соціальний статус тощо не може бути єдиною підставою для визнання шлюбу недійсним. Шлюб, що укладено «за розрахунком», як би не засуджувався в суспільстві, не буде визнано недійсним, якщо він поряд із метою отримання вигоди спрямований і на встановлення фактичних шлюбних відносин [6, с. 108]. Укладаючи шлюб «за розрахунком», один із подружжя має на меті набуття додаткових майнових прав (збагачення, отримання привілеїв тощо) за рахунок іншого. Отже, «втрачається чинність» шлюбу як сімейного союзу жінки та чоловіка, що спричиняє припинення шлюбно-сімейних правовідносин та інших зумовлених шлюбом прав та обов'язків [7, с. 54] у разі встановлення вказаного юридичного факту в судовому порядку.

В. І. Борисова вказує, що шлюб не може бути визнаний недійсним, якщо на момент розгляду справи судом відпали обставини, які засвідчували відсутність згоди особи на шлюб або її небажання створити сім'ю [8, с. 21]. Оскільки фактичні подружні обов'язки все ж таки чоловіком та дружиною виконуються, то законодавче обмеження права на фіктивний шлюб має місце

лише тоді, коли дії суб'єктів таких відносин (або одного з них) спрямовані виключно на задоволення інших цілей, не пов'язаних із сім'єю. За наявності зазначених обставин до суду з позовом про визнання шлюбу недійсним можуть звертатися інші особи (члени сім'ї, родичі, інші суб'єкти сімейних відносин), права яких порушено в результаті існування нікчемного шлюбу.

У науковій літературі як приклад наведено судову справу, виходячи з матеріалів якої виявляється, що П. С. звернулась до суду з позовом про визнання недійсним шлюбу її покійного брата С. М. з С. Н. Позивачка стверджувала, що С. Н. уклала шлюб з С. М. не для створення сім'ї, а для надання йому як незрячому допомоги та одержання пенсії по догляду за інвалідом першої групи, але фактично вона такої допомоги йому не надавала. Суд позов не задовольнив. Апеляційний суд це рішення залишив без змін. З показань свідків з боку обох сторін впливало, що С. М. та С. Н. жили спільно протягом трьох років, потім С. Н. виїхала до Нікополя, де проживала її мати, після смерті якої жінка повернулася до С. М. і незабаром було зареєстровано їхній шлюб. Вони спільно проживали, вели спільне господарство до смерті С. М. [3, с. 144].

З даного судового рішення випливає, що незважаючи на нібито корисливу мету дружини (отримання матеріальної допомоги від держави по догляду за непрацездатною особою – інвалідом), яка стала, на думку позивача, основною підставою для реєстрації шлюбу, між чоловіком та дружиною виникли й інші права та обов'язки, притаманні будь-якому правозгідному подружжю.

Науковець О. В. Дзера слушно зазначає, що, оцінюючи шлюб щодо його фіктивності, суд бере до уваги низку обставин: тривалість шлюбу, спільне чи роздільне проживання, наявність чи відсутність спільного господарства, участь кожного з подружжя у його веденні, наявність чи відсутність спільних дітей, причини відсутності дітей, спілкування дружини, чоловіка з пасинком, падчеркою та ін. [6, с. 108]. М. І. Петров додає, що додатковими доказами створення сім'ї зазвичай виступають такі обставини, як придбання майна для спільного користування, взаємна турбота одне про одного, взаємна матеріальна підтримка, вияв подружніх відносин перед третіми особами [9, с. 76] та подібні характерні для чоловіка та дружини правовідносини, які виникають у результаті укладення шлюбу.

Роздільне проживання чоловіка та дружини не завжди можна визначати як підставу фіктивності шлюбу. Чинне законодавство України надає подружжю право на вільний вибір місця проживання та заперечує будь-яку можливість до схиляння, примушування до спільного проживання і підкреслює, що шлюб не звужує особистих прав громадян [10, с. 64]. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік з поважних причин не проживають спільно (ст. 3 СК України).

У минулому сторіччі роздільне проживання подружжя могло слугувати підставою недійсності шлюбу. Радянський вчений Н. В. Рабі-

нович писала, що про фіктивність існуючого шлюбу може свідчити такий стан, коли від самого початку чоловік та жінка мали намір жити окремо і свій намір втілили в життя [11, с. 17]. Тобто суб'єкти подружніх відносин подеколи обмежувались у праві проживати окремо, оскільки роздільне проживання могло свідчити про першочергову фіктивність намірів на укладення правозгідного шлюбу.

Сучасні науковці більшою мірою схиляються до думки, що окреме проживання подружжя не може бути однозначним доказом фіктивності шлюбу. Так, подружжя не зобов'язано спільно проживати. Відмова від інтимних стосунків також не може вважатися доказом фіктивності шлюбу, оскільки нашому законодавству не відома концепція «консумації шлюбу» (вступу у статеві відносини як умови дійсності шлюбу) [1, с. 112], зазначає К. М. Глиняна.

Висновки

Отже, законодавчо визначеним та обґрунтованим є обмеження права на шлюб чоловіка та жінки без наміру створити сім'ю. Про фіктивність такого шлюбу свідчить корисливий, оманливий намір одного або обох із подружжя, спрямований на здобуття немайнових, майнових, соціальних та інших подібних благ, які жодним чином не пов'язані зі створенням сім'ї.

Список використаних джерел:

1. Глиняна К. Особливості визнання шлюбу недійсним / К. Глиняна // Юридичний вісник. – Одеса: Юридична література, 2011. – № 2. – С. 111.
2. Тарусина Н. Н. О фиктивных семейно-правовых состояниях / Н. Н. Тарусина // Правоведение. – 1983. – № 2. – С. 84.

Статья посвящена анализу действующего семейного законодательства, особенностям и специфике ограничения права мужчины и женщины на регистрацию законного брака без намерения создать семью. Исследуются иностранный опыт нормативно установленного противодействия заключению фиктивного брака, правовые последствия признания такого брака недействительным и правовые основания привлечения к ответственности.

Ключевые слова: семья, мужчина и женщина, фиктивный брак, ограничение права, злоупотребление правом, намерение, недействительный брак, запрет, санкции, последствия, ответственность, семейный статус, супружеские отношения, права и обязанности.

The article is devoted the analysis of current domestic legislation, to the features and specifics of limitation of right for a man and woman on registration of legal marriage, without intention to create a monogynopaedium. Foreign experience of the normatively set counteraction of celebration of fictitious marriage is probed, law consequences of confession of such marriage invalid and grounds of bringing in to responsibility.

Key words: monogynopaedium, man and woman, fictitious marriage, limitation of right, abuse of right, intention, invalid marriage, prohibition, approvals, consequences, responsibility, domestic position, matrimonial relations, right and duties.

3. Ромовська З. В. Українське сімейне право. Академічний курс / З. В. Ромовська. – К.: Правова єдність, 2009. – С. 143.

4. Яроцький В. Л. Правовідносини, що виникають без належної правової підстави // Актуальні проблеми цивільного права: матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова, м. Харків, 23 грудня 2010 р.; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х.: Право, 2011. – С. 19.

5. Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар / за ред. І. В. Жилінкової. – Х.: Ксилон, 2008. – 855 с. – С. 130–131.

6. Сімейне право України: підруч. / Т. В. Боднар, В. С. Гопанчук, О. В. Дзера [та ін.]; за заг. ред. Т. В. Боднар та О. В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 2016. – 520 с. – С. 108.

7. Болховітінова А. Б. Припинення шлюбу за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: псец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес сімейне право міжнародне приватне право» / А. Б. Болховітінова. – К., 2009. – С. 54.

8. Борисова В. Шлюб, умови його дійсності та недійсність за законодавством України // Сучасні проблеми приватного права: зб. наук. праць, присвячених 80-й річниці з Дня народження Ярослави Миколаївни Шевченко / В. Борисова; відп. ред. Н. С. Кузнецова, Р. О. Стефанчук. – К.: Асоціація цивілістів України; Кам'янець-Подільський: Рута, 2012. – С. 2.

9. Петров М. И. Семейное право: учеб. пособ. для вузов / М. И. Петров. – М.: Приориздат, 2005. – С. 76.

10. Оридорога М. Т. Брачное правоотношение / М. Т. Оридорога. – К., 1971. – С. 64.

11. Рабинович Н. В. Личные и имущественные отношения в советской семье: монография / Н. В. Рабинович; Ленингр. гос. ун-т им. А. А. Жданова. – Л., 1952. – С. 17.

